

Manja RADULOVIĆ-VULIĆ

TRAGOM NEUMSKIH I NOTNIH SKRIPTORIJA SREDNJOVJEKOVNE BARSKE ARHIEPISKOPIJE

U pisanim izvorima grad Bar (*Antivarum, Antibarum*), zajedno sa svojom episkopijom, pomije se od IX vijeka, uz pretpostavku da je u to vrijeme ili nešto ranije bio obnovljen ili izmješten, odnosno sagrađen kao novo urbano središte, vjerovatno poslije saracenskih pustošenja 841. godine, tokom kojih su, prema Porfirogenitu, stradali i drugi primorski gradovi, posebno Budva, Risan i Kotor. Na uzvišenju nedaleko od morske obale, među djelimično sačuvanim zidinama grada, koji je često rušen i dograđivan tokom Srednjeg vijeka, poneka ploča ili temelj nekadašnjih crkava danas su jedini ostaci njegove najstarije srednjovjekovne prošlosti. Među njima je i stara gradska kapija, kao jedinstven primjerak te vrste arhitekture iz XI vijeka na čitavoj istočnoj Jadranskoj obali.¹

Od kada je Dukljansko-barska episkopija, na zahtjev kralja Bodina, bulom Pape Klementa III godine 1089. uzdignuta na rang arhiepiskopije, Bar postaje ne samo središte duhovnog života dukljansko-zetske države, njen kulturni i privredni centar, već i jedan od četiri mitropolijska grada na istočnoj Jadranskoj obali.² No, na osnovu nedovoljno sačuvanih spomeničkih ostataka, njegov ekonomski i kulturni uspon u ranom Srednjem vijeku otežano se rekonstruiše. Nijesu sačuvani, čak ni djelimično, arhivi i biblioteke njegovih brojnih crkava i drugih institucija. Još početkom XX vijeka P. Ker je ustanovio da je Barski crkveni arhiv oko 1600. godine prenešen u Rim, ali da mu se kasnije gubi trag.³ Izgleda da su se istraživanja ovog naučnika pokazala tačnim, jer barski crkveni materijal ni do danas nije pronađen. U arhivima Vatikana, Venecije, Dubrovni-

¹ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 74-79.

² Kada su francuski krstaši krajem XI vijeka prolazili istočnom Jadranskom obalom, njihov hroničar *Raimundus de Agiles* zabilježio je da postoje četiri jadranske metropole: Zadar, Split, Bar i Dubrovnik.

³ P. Kehr, *Papsturkunden in Rom*, Nachrichten von. Gesellschaft der zu Gottingen, 1900, 2, str. 148.

ka, Zadra kao i u arhivima Istočne crkve, danas je moguće naći tek po neki dokument iz najstarije crkvene prošlosti Bara. Jedino *Ljetopis Popa Dukljanina* evidentira postojanje najstarijih djela iz oblasti društvenog uređenja i književnosti, a to su pravno-zakonska knjiga *Methodius (Methodius)*, iz vremena kralja Svetopeleka, prema *Ljetopisu* – prvog slovenskog hrišćanskog kralja, i *Knjiga o čudima blaženoga Vladimira (Liber gestorum eius)*, dukljanskog vladara s kraja X i početka XI vijeka.

Dubrovački analisti bilježe da je dukljanski arhiepiskop Jovan, koji se nakon Samuilovog razaranja Duklje krajem X vijeka sklonio u Dubrovnik, autor Pasije o kotorskim mučenicima Petru, Andriji i Lovrijencu. Iz vremena samostalne dukljansko-zetske države, pažnju privlači još jedna ličnost najvišeg crkvenog ranga – dukljansko-barski arhiepiskop Petar. On živi u vrijeme velikog uspona Zetske države, za vlade kralja Mihaila i kralja Bodina, u drugoj polovini XI i početkom XII vijeka. Njegovo se ime navodi u spornoj buli Pape Aleksandra II iz 1067, ali i u autentičnoj buli Pape Klementa III iz 1089. godine. Obje povelje, dodjeljivanjem palija, potvrđuju njegovo arhiepiskopsko dostojanstvo, oglašavajući istovremeno još jednu visoku počast porukom „Neka se pred tobom nosi krst posvuda u kraljevstvu Duklje” (*Crux quoque per omne regnum Diocliae feratur ante te*), koja se prije XIII vijeka samo izuzetno saopštavala u promotivnim papskim bulama. Nije nezanimljivo ni mišljenje nekih ranijih, ali i savremenih autora koji, na osnovu izvjesnih formulacija u jednoj drugoj papskoj povelji – pismu Pape Grgura VII iz 1078. godine, upućenom zetskom kralju Mihailu, zaključuju da je Petar istovremeno bio arhiepiskop i Barske i Dubrovačke crkve. On je jedini poglavar dukljansko-barske arhiepiskopije čije je ime zabilježeno u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, uz napomenu da je bio čovjek o kojem se sačuvalo dobro sjećanje (... *Petrus Antibarensis Sedis Archiepiscopus, bonae memoriae Vir...*). U odnosu na naše interesovanje, najindikativniji podatak o arhiepiskopu Petru otkrivaju, međutim, stihovi uklesani na njegovom nadgrobnom spomeniku koji tog visokog crkvenog dostojanstvenika slave kao „učitelja nad učiteljima” (*Doctorum doctor...*), koji je svojim znanjem vjerskog obreda prevazilazio stara iskustva – *Prudentum ritus olim superavit peritus*.⁴

---

⁴ Nadgrobnna poloča arhiepiskopa Petra jedan je od četiri epitafa sa leoninskim stihovima koji su naknadno bili uzidani u pročelje katedralne crkve Svetog Đorđa u Baru. Ta crkva stradala je u eksploziji krajem XIX vijeka. Stihove sa nekadašnjih nadgrobnih ploča dukljansko-barskih arhiepiskopa objavio je F. Rački, *Katolički list* br. 44 i 45, Zagreb, 1860, a zatim uz komentare I. Marković, *op. cit.*, 179-186; J. Kovačević, *Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka*, Istorija Crne Gore, I, Titograd, 1967, str. 429-431; R. Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe*, I, Titograd, 1976, str. 93; E. Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Zagreb, 1991, str. 90.

Dok prvi epitet – *Doctorum doctor fuit* – svakako ima šire značenje, posve je jasno da se drugi odnosi na osavremenjivanje kojim je arhiepiskop Petar učinio privlačnijim vjerski obred u Zeti, na čelu čije je Crkve stajao oko trideset godina. Osim njegove vjerovatno izrazite propovjedničke vještine, isticanje crkvenog rituala, koji je za sobom ostavio sva dotadašnja iskustva, trebalo bi da podrazumijeva ne samo njegovu obaviještenost o savremenim razvojnim procesima u domenu evropske crkvene muzičke umjetnosti već i njihovu primjenu u Dukljansko-barskoj crkvi.

Kao što je poznato, jedno od reformnih obilježja rimskog obreda krajem XI i početkom XII vijeka bio je veoma izraziti prodor nove himnologije. Nove himne, koje je Rimaska crkva tada prihvatila, a zatim i propisala kao obavezni dio liturgije, obogatio je repertoar crkvenog obreda širom hrišćanskog svijeta Zapadne Evrope. Da taj proces nije zaobišao Dukljansko-barsku crkvu potvrđuju upravo navedeni stihovi. Nove liturgijske pjesme morale su biti zapisivane, odnosno unošene u postojeće ili nove brevijare i misale i u crkvama Dukljansko-barske arhiepiskopije. Stoga se osim opšteg usavršavanja liturgijskog pjevanja, kao vrlo važnog segmenta u funkciji kulta, približavanje novim pojavnim oblicima zapadnoevropske muzike ne može ni zamisliti bez usvajanja tada već znatno usavršenog neumskog pisma. Nove liturgijske potrebe morale su pokretati i odgovarajuće procese u domenu skriptorske djelatnosti u Zeti.

Kao odraz opštih razvojnih tokova dukljansko-zetske države do kraja XI vijeka, na njenom će se prostoru ustanoviti nove vrijednosti i na planu drugih umjetnosti, posebno fresko-slikarstva, skulpturalne dekoracije i sakralne arhitekture. Epitaf o prevazilaženju starih iskustava u domenu crkvenog rituala, ta jasna konstatacija o strujanjima novih oblika crkvene muzičke umjetnosti u Dukljansko-barskoj crkvi, o kojima su savremenici arhiepiskopa Petra ostavili svjedočanstvo na njegovom nadgrobnom spomeniku, gotovo je identična sa ocjenom savremenih historičara umjetnosti koji ovaj period definišu kao krajnji domet preromanike, koja je u Duklji, posebno na planu skulpturalne dekoracije, obilježila svoju kulminaciju. Političko i kulturno jačanje Mihailove i Bodinove države historičari umjetnosti direktno vezuju za broj i kvalitet spomenika, koji pred kraj tog vijeka iskazuju i prve elemente romanike.⁵

Da su u Zeti postojale bogoslužbene knjige, prema čijim su tekstovima čitane i pjevane mise, ali i drugi obredi rimskog časoslova (*officium divinum*), potvrđuje još jedan dokument, u kojemu su pomenuta dva liturgijska kodeksa. Ri-

---

⁵ J. Stojanović-Maksimović, *O srednjovjekovnoj skulpturi Boke Kotorske*, Spomenik, CIII, SAN, Beograd, 1953, str. 103-113; P. Mijović, *Pregled umjetnosti Crne Gore*, Crna Gora, Beograd, 1976, str. 383-397.

ječ je o oporuci barskog arhiepiskopa Grgura iz 1196. godine, kojom on, pored više knjiga, poklanja crkvi Svetog Keršovana u Zadru jedan episkopski *Misal* i jedan *Matutinum* (...*cuncta de libris [...] missalem ordinis episcopalis atque matutinalem librum...*).⁶

Budući da ovaj poklon datira s kraja XII vijeka, Grgurov episkopski *Misal* najvjerojatnije je bio plenarni missal (*missale plenum*) a to će reći obimni bogoslužbeni kodeks koji od XI vijeka objedinjuje *Sakramentar* (*Sacramentarium*), *Gradual* (*Graduale*), *Lekcionar* (*Lectioarium*) i *Antifonar* (*Antiphonarium*). *Sakramentar* sadrži molitve koje sveštenik čita u vrijeme celebriranja mise, *Gradual* – melizmatički najrazvijenije misne napjeve (*proprium missae*), *Lekcionar* – lekcije, jevanđelja i poslanice, a *Antifonar* – gregorijanske napjeve za časoslov.⁷

Druga liturgijska knjiga, *Matutinum* ili *Laudes matutinae* (*Jutarnje pohvale*), kako je nazivana u najstarija vremena, sadrži molitve, koje su i kasnije, do kraja Srednjeg vijeka, pjevane ili bile izgovarane na način katilacija (*cantilatio*), a u vrijeme tri noćne službe, odnosno tokom tri noćna (*nocturna*), sve do u svitanje. U ponoć, prije prvog od tri noćna pjevan je *Invitatorij* (*Invitacio*), odnosno Psalm CXIV (*Venite adoremus*) iniciran odgovarajućom antifonom. Tokom te opsežne molitve koja je pozivala vjernike da slave Boga, antifona se ponavljala poslije psalmskog versusa,⁸ jedan put čitava a drugi put njen drugi dio. *Invitatorij* je pjevan usporeno da bi se „ostavilo vrijeme” i za one koji kasne, a zatim su, u okviru tri noćna, slijedili psalmi s antifonama, lekcije (čitanja) sa responzori-

⁶ Oporuka barskog arhiepiskopa sastavni je dio *Zbornika Svetog Keršovana* (str. 17) koji se čuva u Nadbiskupskom arhivu u Zadru. Oporuku je objavilo više autora (Smičiklas, Šufflay, Farlati i dr) čije se čitanje Grgurovog testamenta neznatno razlikuje. Nijedan od njih nije komentarisao njegove knjige – episkopski *Misal* i *Matutinum*. Farlatijevo čitanje oporuke sa prevodom objavljeno je u IV tomu edicije *Monumenta Montenegrina*, Podgorica, 2001, str. 72. U prevodu se, međutim, potkrala vrlo ozbiljna greška. Nabrajajući predmete koje Grgur zavještava, riječi *virga pastorale*, odnosno u padežu *virgam pastorem* (pastirski – episkopski štap) Mile Bogeski je preveo kao *pastoralni spinet* i to uz objašnjenje (nap. 65) da je riječ o muzičkom instrumentu, preteči klavira. *Spineta* jeste na neki način preteča klavira, ali se taj instrument javlja tek krajem XV vijeka, a ovdje je riječ o oporuci s kraja XII vijeka. Osim što pojava *spineta* nije moguća krajem XII vijeka, taj instrument nikada nije ušao u crkvu već je sve do XVIII vjeka uglavnom služio za kućno muziciranje.

⁷ Časoslov – osam službi (*matutinum, laudes, tertia, sexta, nona, vesperae, completorium*) tokom kojih se od ponoći do (sljedeće) ponoći, uvijek u isto vrijeme, svakodnevno psalmodiraju i pjevaju određene molitve. Neumizirane molitve najbrojnije su u kodeksima prema kojima se obavljaju *matutinum, laudes, vesperae* i *completorium*.

⁸ Versus (versikula) je neka izreka (fraz) iz psalma koja se u svojstvu korespondentnog stiha pjeva uz antifone, responzorije, kao i uz promjenljive stavove mise.

jima, himne, laude i druge pjesme. Treći noćturno, treća služba u rano jutro, završavala se himnom *Te Deum* i himničnom pohvalom *Te decet laus*.⁹

Prema sačuvanim primjercima *Matutina*, moguće je razlikovati uglavnom dva obrasca sa redosljedom čitanih i pjevanih molitvi tokom svaka od tri noćturna. Različiti sveštenečki redovi poštovali su jedan ili drugi obrazac. S malim razlikama, oba sadrže redosljed i broj molitvi za nedjeljnu službu, za velike praznike, kao i za svaki dan. Neumske oznake u ovim zbornicima najčešće su bilježene iznad tekstova antifona, rezponzorija, versusa, himni i lauda. Kako *Matutini*, odnosno *Jutarnje pohvale* kao cjelovito sačuvani kodeksi iz ranog Srednjeg vijeka i nijesu česta pojava, citiraćemo obrazac za nedjeljnu službu, koji su uvažavali benediktinci, uz uvjerenje da mu je redosljed barskog primjerka mogao biti srodan. Pritom smo imali u vidu da je zatarski hram Svetog Keršovana bio benediktinski manastir, a barski arhiepiskop Grgur, prema mišljenju većine istoričara – benediktinac.

JUTARNJE POHVALE

(*Laudes matutinae*)

– Nedeljna služba –

Psalm III

Invitatorij

(autifona i Psalm *Venite*)

Himna

Prvi noćturno

Šest psalama

Tri antifone (jedna na svaka dva psalma), versus

Četiri lekcije

Četiri rezponzorija

Drugi noćturno

Identičan sa prvim

Treći noćturno

Tri kantika sub antifona¹⁰

Jedna antifona, versus

Četiri lekcije

⁹ Uporedi, B. Stäblein, *Matutin*, MGG, VII, 1960.

¹⁰ *Sub antiphona* – pjevanje antifona prije i poslije psalma, ili nekog silabičnog napjeva.

Četiri responzorija
Te Deum, Jevanđelje
Te decet laus
 Oracija¹¹

Poslije *Jutarnjih pohvala* na Božić je u katedralnim crkvama pjevana *Genealogija po Mateju*, a na Bogojavljenje *Genealogija po Luki*. Ta dva napjeva zabilježena su neumama u *Lekcionaru* pisanom krajem XI ili početkom XII vijeka, kojim se služio poglavar Kotorske biskupije. *Missale ordinis episcopalis* barskog arhiepiskopa Grgura najvjerojatnije je u okviru svog *Lekcionara* sadržavao obje *Genealogije* i to neumizirane, budući da je prezentacija ta dva odlomka iz *Jevanđelja po Mateju* i *Jevanđelja po Luki* u ranom Srednjem vijeku predstavljala nezaobilazan čin u zapadnoj liturgiji. Osim toga, *Genealogija po Mateju* i *Genealogija po Luki*, zbog značaja koji im je pridavan, najraniji su liturgijski tekstovi iznad kojih su postavljane neume. U kotorskom *Lekcionaru* neumama je zabilježena i pohvalna pjesma *Te decet laus* koja je u Srednjem vijeku pjevana poslije obje *Genealogije*, a kojom se, kao što se može uočiti iz navedenog obrasca, završavao i pjevani dio *Jutarnjih pohvala*.

Indirektni izvor kakva je oporuka barskog arhiepiskopa Grgura iz 1196. godine, kojom on, pored drugih knjiga, poklanja manastiru Svetog Keršovana u Zadru i dva vrlo važna liturgijska kodeksa, mogao bi i šire da baci svjetlo na kulturne domete koje je Dukljansko-barska crkva dosegla do kraja XII vijeka. Već i sama činjenica da je taj poklon bio namijenjen jednom razvijenom crkvenom središtu, trebalo bi da ukaže ne samo na postojanje neumskih skriptorija u zetskim primorskim gradovima, već i na njihovu bliskost sa razvojnim tokovima savremene crkvene umjetnosti. U drugoj polovini XII vijeka, a možda i ranije, u Zadru su već poznati rani oblici višeglasja, pa samim tim i savršeniji način bilježenja liturgijskih napjeva – uz pomoć linijskog sistema. Smatra se da je jedan dvoglasni *Sanctus* prepisan u zadarskom samostanu Svete Marije već oko 1170. godine.¹² Budući da je ordinirijum poklonjenog episkopskog *Misala* i sam trebalo da sadrži jedan *Sanctus*, nije neosnovano pretpostaviti da su i napjevi u Grgurovom kodeksu bili zapisani aktuelnim neumskim pismom. Isto tako, budući da je neumski skriptorijum Svetog Keršovana (prvobitno samostana, a zatim velike opatije) bio na glasu čitav vijek ipo ranije, a da njegovi majstorski iluminirani kodeksi i danas privlače pažnju istoričara umjetnosti, skloni smo povjerovati da je arhiepiskop barski bio u prilici da ovom uglednom dalmatin-

¹¹ S. Corbin, *Office liturgique, Encyclopédie de la musique*, III, Paris, 1961, str. 321.

¹² V. Novak, *Zadarski kartular samostana Sv. Marije*, Zagreb, 1959. godine.

skom hramu zavješta knjige odgovarajuće ljepote, jer ne treba izgubiti iz vida da je u posljednjim decenijama XII vijeka u nekoj od skriptorsko-slikarskih radionica zetskih primorskih gradova, a možda i u samom Baru,¹³ nastalo *Miroslavljevo jevanđelje* – rukopis čija iluminacija doseže najveće domete slovenske ranosrednjovjekovne primijenjene umjetnosti.

Nakon Nemanjinih pritisaka na grad Bar arhiepiskop Grgur, zajedno sa knjeginjom Desislavom, udovicom posljednjeg velikog kneza Mihaila i dijelom vlastele, bio je prinuđen da 1189. napusti Zetu i povuče se u rodni Zadar. Njegovim odlaskom završena je ranosrednjovjekovna faza u životu Dukljansko-barske arhiepiskopije. Novi kralj Duklje i Dalmacije (*Rex Dioclae et Dalmatiae*) kako će se nazivati Vukan Nemanjić, imajući u vidu ugled i tradiciju Dukljansko-barske arhiepiskopije, jedne od najstarijih na južnoslovenskim prostorima, ulaže napor za njenu obnovu. Višednevni crkveni sabor održan u Baru 1199, gradu, „u kojem su se od davnina održavali sabori”, na kojem su pjevane laude Bogu, blaženoj djevici Mariji, blaženom apostolu Petru i papi Inocentiju III¹⁴, označio je novu etapu u funkcionisanju Barske episkopije.

U sučeljavanju sa novom crkvom, pravoslavnom Zetskom episkopijom (1219) i širenjem mreže njenih crkava i manastira i pored proklamovane tolerantnosti povremeno su izbijale znatne krize. U sporovima sa Dubrovačkom arhiepiskopijom, koji su se i dalje javljali, Nemanjići su štitili prava Barske arhiepiskopije. Jedino je kasnije car Dušan u vrijeme velikih osvajačkih pohoda u Grčkoj, nezainteresovan za status Barske arhiepiskopije, prepustio prava Dubrovniku.

Osim brojnih crkava i kapela u Baru i njegovom neposrednom okruženju u samom gradu u Srednjem vijeku, prema Farlatiju, djelovalo je najmanje dvadesetak.¹⁵ Na osnovu arheoloških ostataka većina od njih je identifikovana. Njihove biblioteke i arhivi nijesu, međutim, sačuvani. Arhiv Barske arhiepiskopije, zbog pogoršanih prilika u vrijeme turske okupacije Bara, oko 1600. godine prenešen je u Rim, ali mu se, kao što smo naveli, kasnije gubi trag. Ni biblioteke i arhivi episkopskih središta podložnih Barskoj arhiepiskopiji (Ulcinj, Bar, Svač, Drivast, Skadar, episkopija /katolička/ Srbije) nijesu sačuvani.

Osim sačuvanog dokumenta – povelje kojom je papa Inocentije IV godine 1248. dao saglasnost da se u crkvama Barske arhiepiskopije latinski obred ispovijeda na (crkveno) slovenskom jeziku¹⁶ bližih podataka o toj preorijentaciji nema,

¹³ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 305.

¹⁴ Fartati-Coleti, *Illyricum sacrum*, VII, *Ecclesia Diocletana Antibarensis, Durachensis et Sirmiensis*, Venetiis, 1817, str. 32.

¹⁵ *Ibid*, str. 12.

¹⁶ P. Richard, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastique*, Paris, 1924, col. 719.

kao ni koliko je ta privilegija ostala na snazi u Srednjem vijeku. Da li su korišćena moguća prethodna iskustva ili je uspostavljen kontakt sa Senjskom arhiepiskopijom (koja je iste godine dobila isto odobrenje) i iz Dalmacije dovedeni glagoljaši, odnosno da li su s obzirom na tradicionalno glagoljaštvo u Dalmaciji otud donešene liturgijske knjige ili su prepisivane u Baru, za sad nema bližih podataka.

Jedino se zna da je u vrijeme Balšića po narudžbini ulcinjskog kanonika Marina godine 1389. dubrovački sveštenik Marin Bogojević prepisao i minijaturama ukrasio jedan *Misal*¹⁷. Šest godina kasnije taj ulcinjski kanonik stupiće na tron Barske arhiepiskopije. U dubokoj starosti, 12. januara 1420. godine, samo nekoliko dana prije smrti, diktirajući pred ovlašćenim licem u Dubrovniku svoju posljednju volju, barski arhiepiskop Marin (*Marinus Archiepiscopus*, 1395-1420), kao zavještanje različitim licima navodi tri liturgijske knjige – svoj *Pontifikal*, jedan *Psaltir* i jedan *Misal*. Osim novčanih nagrada prezviterima i kanonicima koji će se brinuti o njegovom pogrebu svoj obični plašt i kapu ostavlja uvaženom opatu Svetog Jakova iz Visenice (*de Viseniza*) a svoju tuniku sa suknjom i kapu prezviteru Jovanu iz Ulcinja kako bi mogli da drže Gregorijanske mise za njegovu dušu¹⁸. Iz tih oskudnih podataka može se pretpostaviti da su i na prostoru Barske arhiepiskopije, kojoj je Ulcinjski episkopat bio podložan, prepisivane i ukrašavane knjige po narudžbini, da su crkve bogato darivane¹⁹ a shodno običajima vremena pjevane Mise Svetog Grgura za dušu pokojnika.

¹⁷ Z. Thalloczy-K. Jireček-M. Šufly, *Acta et diplomata res Albaniae Mediae atatis illustrantia*, II, Vindobonae, 1918, str. 99.

¹⁸ Farlati – Coleti, *op. cit.* str. 85. Gregorijanske mise, služene trideset dana za izbavljenje duše, nazivaju se tako po papi Grguru I Velikom jer je, prema legendi, po naređenju Svetoga Grgura trideset dana služena misa za dušu jednog preminulog monaha koji se nakon toga prikazao Svetom Papi, nagovještavajući tako svoje izbavljenje iz Čistilišta.

¹⁹ Vasilije Matov (*Basilius Mathei*) u svom testamentu od 22. oktobra 1327. pored zavještanja koje ostavlja u Kotoru, određuje po deset perpera crkvi Svete Marije u Ulcinju (*ecclesie sancte Marie Dulciniensi*) i crkvi Male braće u Baru (*fratribus minoribus de Antibaro*) za služenje mise, a prezbiter Marko Stanopoli, sveštenik crkve Svete Marije u Baru (*presbyter Marcus Stanopoli, clericus sancte Mariede Antibaro*) testamentom od 9. februara 1333. godine, napisanom u Kotoru, gdje se razbolio i umro, pored različitih zavještanja članovima svoje porodice, kao i sveštenicima i prezbiterima nekoliko barskih crkava, klericima crkve Svete Marije u Baru ostavlja kuću uz obavezu da svake nedjelje služe Misu u slavu Djeve Marije (*teneatur celebrare missas ad honorem virginis Marie omni die dominica*). *Monumenta Catarensia*, vol. 1 *Kotorski spomenici*, prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335. Priredio Antun Mayer, JAZU, Zagreb, 1951, dok. 438; *Monumenta Catarensia*, vol. 2 – *Kotorski spomenici*, druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337. Priredio antun Mayer sa saradnicima, JAZU-CANU, Zagreb, 1981, dok. 279.

Značaj koji je Rim u XIII i XIV vijeku pridavao Barskoj arhiepiskopiji kao važnom osloncu u diplomatskim akcijama i uopšte u komunikaciji sa slovenskim svijetom najbolje se sagledava u činjenici da su na barsku prvosveštenu stolicu postavljane ličnosti najvišeg autoriteta u Zapadnoj crkvi. Rukopisi barskih arhiepiskopa, kao kasniji prepisi ili u izvornom obliku, uglavnom iz domena istorijske, putopisne i filozofsko-teološke literature danas se nalaze u različitim evropskim bibliotekama i arhivima.

Vjerovatno najveći broj kasnijih prepisa, kao i izdanja na različitim jezicima doživjela je *Istorija Mongola (Historia Mongolorum)* Jovana od Plan Karpina (*Ioannes de Plano Carpini*) napisana na latinskom jeziku oko 1250. godine u Baru. Prije imenovanja za Barskog arhiepiskopa 1248. godine taj uvaženi pripadnik franjevačkog reda uživao je ugled pouzdane ličnosti kojemu je kurija povjeravala delikatne i složene diplomatske misije. Jedna od njih uspješno je ostvarena između 1245-1247. godine tokom njegovog boravka na Dalekom Istoku u zemlji Mongola. Devet poglavlja njegove *Istorije Mongola* u kojoj iscrpno govori o zemlji i ljudima, njihovim obredima i običajima, njihovom carstvu, ratovima i zemljama koje su potčinili, među kojima su i neke istočne slovenske kneževine, jedan je od najznačajnijih izvora za istoriju XIII vijeka. Prevod tog rukopisa prvi put je objavljen na našem jeziku 2001. godine u VII tomu edicije *Monumenta Montenegrina*.²⁰

U papskim bulama kojima se tokom Srednjeg vijeka promovišu prvosveštenci Barske arhiepiskopije nerijetko se ističe da je pri donošenju odluke o njihovom imenovanju kao jedna od važnih vrlina cijenjeno književno znanje (*litterarum sciencia*). Da to ne bi trebalo da bude konvencionalna fraza potvrđuje Farlati, citirajući različite dominikanske izvore koji bilježe da je, na primjer, dominikanac Gaspar Adam Psisk (*Gaspar Adamus Psiesc*), barski arhiepiskop između 1270-1280. godine, „izvanredno upućen u humanističku književnost, kao i da je u svoje vrijeme bio znameniti pjesnik i filozof, slavni i izvrsni teolog”.²¹ Smatra se da Barska arhiepiskopija dolaskom Gaspara Adama Psiska na

²⁰ Kornelija Nikčević je prevod *Istorije Mongola* uradila prema kritičkom izdanju tog rukopisa na francuskom jeziku koji su priredili Dom Žan Beke i Luj Ambis (Jean de Plan Carpin, *Histoire des Mongols*, traduit et annoté par Dom Jean Becquet et Louis Hambis, Paris, 1965). *Monumenta Montenegrina* VII, Podgorica, 2001, str. 41-98. Priredio i predgovor napisao V. D. Nikčević.

²¹ Farlati-Coleti, *op. cit.* str. 44. Citirajući tri izvora, Farlati prenosi da je Gaspar Adam Psisk oko 1280. bio na vrhuncu slave, kao i da je sastavio *Službu posvećenja* (*Officium Sanctificationis*), *Službu za jedanaest hiljada djevice* (*Officium undecim millium Virginem*), *Službu Svetom Tomi* (*Officium S. Thomae*) i *Službu Svetom Đorđu* (*Officium S. Georgii*). Budući da je Toma Akvinski proglašen za sveca 1323. godine, ne bi trebalo da je Gaspar

njeno čelo postaje jedno od najprestižnijih rimskih sjedišta u istočnom dijelu svijeta, kao i da sa tim čovjekom velikog ugleda, koji je sa slavom i hvalom priman na dvorovima i u svim učenim sredinama Zapada, otpočinje „zlatno doba” Barske arhiepiskopije²².

Njega nasljeđuje kotorski kanonik Mihailo (Michael, 1282-1301) o čijem djelu kao i odlascima po pozivu u velike evropske centre radi posvećenja hramova i službe obnove kulta svetaca postoji više zapisa. Ta svjedočanstva ukazuju da su barski skriptoriji redigovali i pripremali službe i propovijedi o brojnim svecima za crkve na teritoriji Ugarske, Njemačke i Italije, a nešto manje i Francuske, za potrebe svojih arhiepiskopa koji su, posjećujući kulturna mjesta širom Evrope, darivala tokom tih misija djela koja su ispisivana u njihovim skriptorijima.²³ Moguće je da su neka od njih bila i sa notnim zapisima pjevanog dijela službe, jer je iz prve polovine XIV vijeka, kako ćemo kasnije navesti, sačuvana upravo jedna Služba i Misa sa melodijama koje su zabilježene notnim znacima. Hodočašća barskih arhiepiskopa potvrđuje i jedan kasniji prepis o životu Svetog Prospera koji je u formi propovijedi napisan u Baru u vrijeme arhiepiskopa Jovana Četvrtog (*Joannes IV*, 1363-1373), dominikanca iz Dubrovnika. Oltar crkve posvećene Svetom Prosperu u italijanskoj pokrajini Regiji, gdje je kult tog Sveca posebno poštovan, godine 1368. osvještao je upravo barski arhiepiskop Jovan Četvrti.²⁴

Među više istaknutih ličnosti koje su u Srednjem vijeku stajale na čelo Barske arhiepiskopije posebnu pažnju privlači francuski dominikanac Gijom Adam (*Guillelmus Adae*), barski arhiepiskop između 1324-1341. godine, jedna od najuglednijih ličnosti zapadnog hrišćanskog svijeta u prvoj polovini XIV vijeka. Kada je riječ o njegovom stvaralačkom radu najčešće se u prvi plan stavlja njegov opsežni esej *O načinu protjerivanja Saracena iz Svete Zemlje* (*De modo Sarracenos extirpandi ad Terram sanctam*), čija je definitivna verzija nastala u Baru najvjerojatnije oko 1328. godine. Nakon više godina provedenih na prostorima Male i Srednje Azije, kao i sjeverne Afrike, gdje je islamizacija uzimala sve više maha, a na desetine hiljada hrišćana prodavano kao roblje, nošen idejom za pokretanje posljednjeg velikog krstaškog rata za oslobođenje Svete Ze-

Adam Psisk autor *Službe Svetom Tomi*, a osim toga tu *Službu*, jednako kao i *Službu za jedanaest hiljada djevice* i *Službu Svetom Dorđu* potpisuje jedan drugi dominikanac – arhiepiskop Gijom Adam (*Guillelmus Adae*), koji je stolovao u Baru u prvoj polovini XIV vijeka.

²² *Monumenta Montenegrina*, tom IV, Priredio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević, Podgorica, 2001, str. 20.

²³ *Ibid*, str. 19.

²⁴ *Ibid*.

mlje i nekadašnjih teritorija Vizantije, kao izvanredni poznavalac prilika, historiograf, političar i nadasve vrsni pripovjedač, piše svoj briljantni traktat ili esej-roman kojim se obraća svom prijatelju kardinalu Gijomu od Farga (*Guillelmus de Farges*), očekujući pomoć za realizaciju izloženog projekta²⁵. U prevodu Ane Klikovac, esej je objavljen na našem jeziku 2001. godine u VIII tomu edicije *Monumenta Montenegrina*²⁶

Jedna druga oblast njegovog stvaralaštva baca, međutim, posve novu dimenziju na djelatnost Barskog skriptorija, koja se zbog neočuvanosti izvornih dokumenata, kao i nedovoljne istraženosti šireg kulturološkog djelovanja barskih arhiepiskopa tek mogla naslutiti. Riječ je o četiri ciklusa crkvenih pjesama Gijoma Adama od kojih je najpoznatiji *Služba i Misa za jedanaest hiljada djevičica* (*Officium et Missa undecim millium Virginem*), koji se danas nalazi u Depou starih rukopisa Nacionalne biblioteke u Parizu (*Latin*. 916). Osim ovog opsežnog djela u Baru je nastala i *Služba Svetom Tomi* (*Officium S. Tomae*), *Služba Svetom Đorđu* (*Officium S. Georgii*) i *Služba posvećenja Bogorodice* (*Officium Sanctificationis Virgine*). Služba posvećena nekom svecu podrazumijeva pjevanje i psalmodiranje molitvi uz obredni ceremonijal koji varira u odnosu na izloženi siže. Nesumnjivo je da je *Služba Svetom Đorđu* predstavljala jedan od najvažnijih liturgijskih obreda u Baru, budući da je katedralna crkva u kojoj je stolovao Gijom Adam posvećena Svetom Đorđu. Arheološka istraživanja ukazuju da je Katedrala u Baru u XIV vijeku obnovljena i da je tom prilikom uz fasadu njenog zapadnog dijela dozidana velika kula – zvonik.²⁷ Ako su te dopune urađene između 1324-1341 godine, novi lik Katedrale mogao je biti povod za nastanak Adamove *Službe Svetom Đorđu*. Ime Gijoma Adama navodi se u buli pape Jovana Dvadesetdrugog iz 1323. godine povodom kanonizacije Tome Akvinskog za sveca.²⁸ Godinu dana kasnije Jovan Dvadesetdrugi postavio je Gijoma Adama, inače titularnog arhiepiskopa Sultanije i Smirne, za poglavara Barske arhiepiskopije.²⁹ Adamova *Služba Svetom Tomi* nastala je svakako nakon 1323. i ne može se, kao što navodi Farlati, pripisati arhiepiskopu Adamu Psisku, koji je stolovao u Barskoj arhiepiskopiji između 1270-1280 godine. Cr-

²⁵ V. D. Nikčević, Predgovor za VIII tom edicije *Monumenta Montenegrina*, Podgorica, 2001, str. 17-18.

²⁶ Izvještaj *Directorium ad passagium faciendum ad Terram Sanctam* upućen sa sličnom porukom francuskom kralju Filipu Šestom 1332. godine, za koji se smatralo da pripada Gijomu Adamu, prvi je preveo St. Novaković (Godišnjica Nikole Čupića, XIV, 1894). Novija istraživanja upućuju da Gijom Adam nije autor tog rukopisa.

²⁷ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 20.

²⁸ V. D. Nikčević, *op. cit.*, str. 18.

²⁹ *Ibid.*

kva Svete Marije koja se nalazila u podgrađu Bara u dokumentima se pominje kao jedna od tri kolegijalne crkve u tom gradu. Moguće je da je obnovljena u prvoj polovini XIV vijeka i da joj je tada dozidan veliki zvonik,³⁰ kao i da je tim povodom Adam i napisao *Službu posvećenja Bogorodice*. Sa svojim zvoničkom crkva Svete Marije jasno se razabira na gravirama iz XVI vijeka. Da su u njoj i ranije održavane svečane mise u slavu Bogorodice potvrđuje, kao što smo naveli, testament Marka Stanopolija iz 1333. godine, prezvitera te crkve kojim on klericima Svete Marije zavještava svoju kuću kako bi se svake nedjelje služila Misa u slavu Djeve Marije.

Pošto ćemo ovdje prvi put objaviti fragmente notnih zapisa *Službe i Mise za jedanaestiljada djevice*, jedinog djela iz nesporno bogate produkcije Barske nadbiskupije koje nam je za sada dostupno, zadržaćemo se nešto detaljnije na tom rukopisu. Riječ je o staroj hrišćanskoj legendi o princezi Ursuli, kćerki kralja Bretanje, koja je nakon pogubljenja radi odanosti hrišćanskoj vjeri, proglašena za sveticu. Obdarena mnoštvom vrlina, posebno umnošću i ljepotom, Ursula je privlačila mnoge prosce, koje je redovno odbijala. Kada je paganski kralj Engleske poslao izaslanstvo s bogatim darovima da je zaprosi za svog sina, ali i uz ozbiljne prijetnje uslijedi li negativan odgovor, Ursula je postavila tri uslova, vjerujući da kralj neće htjeti da ih ispuni. Prvo da joj se uputi deset plementih djevice za pratilje od kojih će svaka imati pratnju od po hiljadu djevojaka. Za nju takođe treba poslati hiljadu djevojaka. Drugo, da joj se dozvoli da tokom tri godine sa djevojkama obilazi sveta mjesta sve do Rima. I treće, da se kraljević i čitav engleski dvor pokrste, jer se neće udati za bezbožnika. Kako je izaslanstvo bilo frapirano Ursulinom umnošću i ljepotom svi uslovi su prihvaćeni. Impozantni skup djevojaka koji je upućen u Bretanju krenuo je tako na hodočašća širom Evrope. Uz put su se djevicama pridruživale mnoge kraljice i princeze. Papa ih je prihvatio s velikim počastima i sve ih je pokrstio. Na povratku, u vrijeme opsade Kelna, naišle su na Hune koji su se varvarski bacili na djevice kao vukovi na ovce tako da su sve izginule. Hunski vođa, iznenađen Ursulinom ljepotom, bio je spreman da joj poštedi život ako se uda za njega. Pošto je ona to odbila on je odapeo tri strijele prema njenom tijelu. U likovnoj umjetnosti Ursula se prikazuje kao princeza krunisana strelicom i s hodočasničkim štapom u ruci. Sveta Ursula za koju se kaže da je živjela u V vijeku osim u Baru poštovana je i u Boki gdje se srijeće kao motiv u baroknoj likovnoj umjetnosti.

Adamova *Služba i Misa za jedanaestiljada djevice* pripada pergamentnom rukopisu BnF Latin. 916 koji sadrži službe, mise i živote svetaca, kao i prozu u slavu Bogorodice i svetaca. Na kraju zbornika unešene su *Pjesme o vrlinama*

³⁰ Đ. Bošković, *op. cit.*, str. 172.

Stefana Mesnila Godefredija, crkvenog pjesnika iz XIII vijeka. Rukopis koji sadrži 119 folija (238 stranica) nije paginiran. Naknadna paginacija unešena je počev od strane 25. Adamova *Služba i Misa za jedanaestihljada djevica* obuhvata folije 58-72. Kao i ostali djelovi zbornika pisana je goticom i analogno vremenu sa kvadratnom notacijom u sistemu na četiri linije. Latinski tekst i notni znaci su u crnoj boji, a linije, inicijali i minijature u crvenoj.

Minijature koje se povremeno ponavljaju zbog znatne oštećenosti često se jedva razaznaju. Među njima dominiraju glave anđela, hor anđela, Bogorodica s Djetetom i Bogorodica na prijestolu. Veći dio rukopisa ukrašen je cvjetnim laticama na dužim ili kraćim lijanima. Povremeno su na laticama islikani anđeli ili hor anđela, zatim različite ptice, drveće, scene sa šumskim životinjama u trku i sl. Takvi ukrasi, koji su većinom u dekorativnoj funkciji a tek povremeno s izvjesnom simbolikom, ponavljaju se po više puta.

Saobrazno vremenu Adamova *Misa* pisana je jednoglasno. Njen veći dio je pjevan, a znatno manji psalmodiran. Kao što je djelo i naslovljeno – *Služba i Misa* – ono je često interpolirano psalmima, antifonama, rensponzorijima, prizivima i drugim kraćim biblijskim odlomcima kao opštim mjestima u službama svetaca. Njihov tekst i melodija u Adamovom rukopisu nijesu unešeni već su kao opštepoznati samo naznačeni. Njima se često zaokružuju kraća ili duža izlaganja, odnosno pojedine scene ili situacije kao mogući djelovi *Mise*.

Adamova fraza – elegantno suzdržana i emotivna – teče neusiljeno. Njegova erudicija i nadahnutost u opisu situacija ili karakterizacije likova djeluje iskreno i neposredno uz uvijek prisutnu humanističku obojenost.

Za razliku od srednjovjekovne crkvene muzike, koja se najčešće kloni dopadljivosti melodije kako ne bi odveć odvrćala pažnju vjernika od tekstualne poruke, Adamova melodijska inventivnost je znatna pogotovo ima li se u vidu vrijeme u kojem je stvarao. Pretežno lirski tokovi pjevanog dijela *Mise* ne isključuju njene vješto pripremljene dramske sekvence koje u službi teksta djeluju uzbudljivo. Osim toga, treba reći i to da je Gijom Adam u pogledu nadahnutosti pjesnika i kompozitora, sjedinjenih u jednoj ličnosti, zajedno sa vodećim francuskim pjesnikom i kompozitorom XIV vijeka Gijomom Mašoom, na neki način daleki preteča Riharda Vagnera.

Obrazovan u krilu zapadne hrišćanske crkve, Adam je kao misionar prije dolaska u Bar duže boravio u zemljama Srednjeg i Bliskog istoka. Godine 1318. papa ga imenuje za arhiepiskopa Smirne, a 1323. za arhiepiskopa Sultanije. Te visoke titule redovno će isticati i kad bude na tronu Barske arhiepiskopije. Osim što u svojstvu izaslanika poglavara Rimske crkve ili iz privatnih razloga posjećuje evropske dvorove on je često gost posebno na papskom dvoru u Avinjonu, ali i na velikim crkvenim obredima i svečanostima kakva je bila i kanonizacija Tome Akvinskog. Sva ta Adamova iskustva, očito podstaknuta i

snažnim stvaralačkim impulsima, rezultirala su djelom čije bi izvođenje kao atraktivni događaj i danas imalo smisla. Imajući u vidu visoku reputaciju koju je Gijom Adam uživao u zapadnom hrišćanskom svijetu, može se pretpostaviti da su neke od njegovih crkvenih pjesama, posebno *Služba i Misa za jedanaestljudna djevoja* i *Služba Svetom Tomi* izvođene i van granica Barske arhiepiskopije, posebno u mjestima južne Francuske koje je Adam u vrijeme stolovanja u Baru često posjećivao.

Pisanje i izvođenje crkvenih pjesama u formi službe svecima nije na ovom prostoru pojava vezana tek za prvu polovinu XIV vijeka. Crkvene svečanosti u formi pasije, legende ili manje ambicioznih dramskih oblika imaju svoj kontinuitet još od ranog Srednjeg vijeka kada je u crkvi Svete Bogorodice u Krajini izvođena legenda o Svetom Vladimiru, dukljanskom knezu.

Da su skriptoriji funkcionisali i u drugim episkopskim središtima koja su pripadala Barskoj arhiepiskopiji ukazuje rukopis o *Životu i čudima Svete Humilitate*, nastao u katedralnoj crkvi u Svaču, gradu na stijeni iznad Šaskog jezera nedaleko od Ulcinja u vrijeme episkopa Benedikta (1307-1317). Rukopis je sačuvan kao prepis iz 1332. godine. Njegov prevod objavljen je na našem jeziku u VIII tomu edicije *Monumenta Montenegrina*. Opaticu Svetu Humilitatu slavio je monaški red Valumbrožana, čiji je centar bio u Firenci, a koji je u Svaču svakako imao svoje sljedbenike jer svačkog episkopa Benedikta (*Benedicto Suacinensi*) pominju firentiske hronike kao hodočasnika koji je posjećivao i posvećivao svetinje Valumbrožana.³¹

Svač se kao središte episkopije podložno Dukljansko-barskoj arhiepiskopiji pominje već u drugoj polovini XI vijeka. Grad su razorili Mongoli 1242. godine da bi ga kraljica Jelena obnovila krajem XIII vijeka. Tada je ponovo utvrđen novim bedemima i kulama. Katedrala Svetog Jovana, prema oštećenom natpisu, zidana je 1300. godine. Svač je kovao novac sa likom Svetoga Jovana pa se pretpostavlja da je taj Svetac bio zaštitnik grada. Ni katedrala patrona grada, ni crkve Svete Marije, Svetog Dimitrija i Svetog Irineja, kao i ostalih pet svačkih crkava arheološki nijesu istražene. Nakon turskih razaranja devedesetih godina XIV vijeka život u gradu postepeno odumire da bi se sredinom XVI vijeka posve ugasio.³² Ostala je legenda da je u gradu bilo crkava koliko u godini dana.

Sve to ukazuje ne samo na znatnu skriptorsku djelatnost već i na razvijene oblike liturgijskog pjevanja u crkvama Barske arhiepiskopije, iako o imenima pjevača i njihovim učiteljima nema bližih vijesti kakav je, na primjer, podatak

---

³¹ V. D. Nikčević, op. cit. str. 21. Tekst *De S. Humilitate abbatissa, ordinis Valumbrosani florentinae*, prevela je Ana Klikovac, op. cit, str. 116-149.

³² A. Čilikov, *Stari grad Svač*, Doclea, 2, Podgorica, 1994, str. 59-62.

iz ugovora koji je 1452. potpisan u Dubrovniku, u kojemu se Španac Petrus Yspannus, kapelan dubrovačkog nadbiskupa, obavezuje da će tokom šest mjeseci obučavati *cantus firmus* i to *more boni et solliciti magistri* pet sveštenika i pet đakona. Na ovaj dokument ukazujemo iz razloga što je u njemu među imenima sveštenika kao drugi po redu naveden dom Hristofor iz Ulcinja (*dom Xristoforus de Dulcigno*).³³ Više od sto godina kasnije u prvom sačuvanom popisu dubrovačkih crkvenih pjevača iz 1573. srijeće se još jedno ime crkvenog pjevača iz ovih krajeva. Riječ je o svešteniku Aleksandru iz Bara (*Alexandro di Antivaro*) koji se pominje kao jedan od deset članova muškog hora crkve Svetog Vlaha u Dubrovniku.³⁴

---

³³ M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici*, Zagreb, 1981, str. 66.

³⁴ *Ibid*, str. 45.

ma sua constitutio e. un. oratio
 Impta tomme sacramenta corda nra purificet
 et per intercessionē beati restituti confessoris et alio
 rumbus nos ad celestia regna perducant per dñm
 Ex xpiſte clementiſſime. preſta pacem eccleſie illa
 regendo. dirige nos q; fovendo protege. **R**exabis nos et
 mentis reſtituti munitis in tuo unguis agmine quos vede
 niſti ſanguine. **R**egem denū pontifices cardines q; pa
 tres conſerva ſb iuſticia tua ſauente gracia. **R**epentem et
 in lumens cū igne ſacri numerus nra repleant uiscera pe
 niſtuti mentis. **R**em in nos peſſice que ueniente uſdice
 te xpe tibi placida ſint nob; q; pſicia. **R**ecipim nos in
 tneor hec offerre q; deprecor unis oſomib; ut ungamur ce
 leſtib; . Amen. **I**napit officiu. xi. milium uirginu
 eduni. a. f. S. anth. laren archiep. In primis. vis. ſup. pō
Raudemus in ſecu fragili triumphalis gratie

Početne stranice *Službe i mise za jedanaest hiljada djevica* Gijoma Adama

meritum uenere... mur: ni- fura- masculi tam constan-
 uirtute- exanim- ortum- tum- uingunt- uita- uili-
 dum- attingunt- glorie- terminum- consequentes-

sonum et dominum. ps Laudate. Seculoꝝ a. c
 gradientia sihe son- eruidete regem salomonē
 et dyademate quo coronauit eū mater sua i die
 uulacōnis illius i die letiae cordis eius. Grata

felix
 uisile
 laude- cetus fite- uum- agens leta- uo- hy?

sollempnia celo- de ualle flencium- grata uirtus exennā
 porus sacatus uiguum offeratur regi humum- i ca-
 nitate nra- us- i sanguine purpureus- as phit uirgo
 forsula huum ductu- i pmula quas māter dei susa

... mus ps. *Et tunc exultemus...*

... ipse uerum gaudium dicitur et decus uirgi-

... sponsus et ante mirandum

... uisum uisisti gratia huius florant pudicitia amore

... conspiciat fructum perseverantiae. Huius pignorate

... gaudis fuit dicitur et sequi uicibus dulcedinis pu-

... gna inuicem mirabilis. Infirmis seculi fragili superbu-

... lio huius uisatur in dicitur laudabili uoluntate: mors

... sanguinis. Inuitas et tales eliguntur xpi spualas et fami-

... as quas dicitur dicitur dicitur ad coronas ppetuas. In

... so regni domo. ic. ut s. in primo nocturno a.

... ualcha genitacio. casta. sancta piua. caritas. deuoto

... uingualis. *ant. ps. Domine dominus noster. S. amca.*

